

А. М. Щербина

Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка

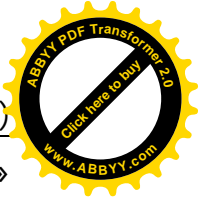
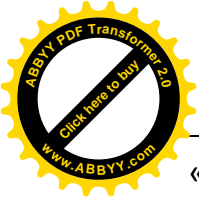
КОНЦЕПЦІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ В ГАЛУЗІ ОСВІТЯНСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті вирішено завдання обґрунтування продуктивності використання теорії соціокультурної регуляції та поняття соціокультурного регулятиву в галузі наукового дослідження освітніх процесів, навчальної та виховної діяльності.

Ключові слова: методологія освітнянських досліджень, соціокультурний регулятив, соціокультурна регуляція, освіта, навчання, виховання.

Постановка проблеми. Вислови «регулятиви діяльності», «регуляція діяльності» є характерними для педагогічних дослідницьких текстів. Ці поняття навіть отримали статус термінів, тому що переходять з одного видання до іншого, використовуються згідно з правилами логіки, у відповідних пізнавальних ситуаціях, але не піддаються спеціальному аналізу, а беруться як давно відомі, сталі. Значна кількість і багатоаспектність наукових праць освітнього спрямування, в яких уживається поняття регулятиву підтверджує продуктивність його вживання для висвітлення проблем педагогічної галузі знання.

Аналіз актуальних досліджень. Поширюються дослідження педагогічних проблем соціокультурної регуляції людської діяльності. О. Ю. Усік досліджено феномен регуляції навчально-пізнавальної діяльності студентів за умов використання інноваційної освітньої моделі [12]. Проблеми функціонування соціокультурних регулятивів у процесі формування професійної компетенції педагога відображено у працях Н.О. Прядко [9], І. В. Сергєєвої [11]. Н. О. Никончук було сформульовано завдання вивчення теоретичної моделі рефлексивно-ціннісної регуляції навчальних здібностей дітей у молодшому шкільному віці. Основним результатом цієї роботи є виділення дорефлексивного, соціально-експектаційного, діяльнісно-нормативного і суб'єктно-ціннісного рівнів регуляції [8]. Робота О. М. Савиченко присвячена обґрунтуванню теоретичної моделі ціннісно-мотиваційної регуляції розвитку спортивних здібностей підлітків. Доведено, що існують такі основні її рівні, як соціальна, процесуальна та суб'єктна. Також установлені основні вікові особливості ціннісно-мотиваційної регуляції в юнацькому віці [10]. Г. В. Локарева аналізує нормативно-регулятивні механізми сприйняття художньо-естетичної інформації твору мистецтва як діючий фактор, актуалізований у технології підготовці соціального педагога до професійного спілкування [5]. У дослідженні Н. М. Манько доводиться, що формування технологічної компетентності педагога реалізується за умов цілеспрямованої побудови системи адекватних педагогічних регулятивів. Але до сфери педагогічних регулятивів автора відносить навіть матеріалізовані інструментальні засоби педагогічної технології (дидактичні схеми, матриці) і дидактичні процедури, які називає

«технологізованою методикою». Така «матеріалізація» та «опредметнення» поняття регулятивів є, на наш погляд, спірними [6].

Крім того, у галузі психологічного знання актуалізоване вивчення психічних механізмів забезпечення ефективної соціокультурної регуляції людської діяльності. Наприклад, досліджувані мотиваційно-сміслові аспекти психологічної регуляції (Ж. П. Вірна [2]), ціннісно-сміслові установки як фактор регуляції індивідуального інтелекту (В. В. Москвіна [7]).

Специфічні соціальні регулятиви девіантної поведінки молоді, особливості їх функціонування за умов нестабільного економічного і політичного розвитку українського суспільства відображені в дослідженні В. О. Довгополюка [3].

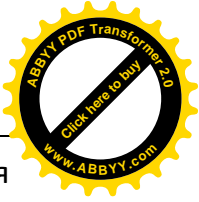
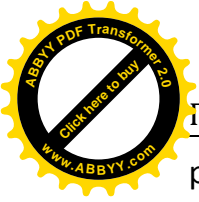
Однак, сучасне узагальнююче поняття «соціокультурних регулятивів» ні з погляду логіки, ні в теоретичному смислі неможливо розглянути як сталий, історично сформований, «абстрагований» і конкретизований гносеолого-методологічний конструкт. Такого рівня «концентрації» логічних ознак цього поняття, його онтологічно- та логіко-методологічно обґрунтованого, розвинутого у теоретичному відношенні визначення ще не існує.

Мета статті – уточнити значення поняття соціокультурного регулятиву. Ми вбачаємо суперечності між фактом уживання «регулятивних» термінів, в якому відображена реально існуюча у професійній свідомості окремих категорій фахівців, пов'язаних з управлінською діяльністю, система уявлень, та недостатнім рівнем їх теоретичної проаналізованості.

Виклад основного матеріалу. Проте пояснити, що таке «регулятиви людської діяльності», не так-то легко. Узагальнюючі значення, які це поняття набуває у практичному слововживанні, ми відчуваємо, що воно є максимально абстрактним. Інтуїція підказує, що ним позначено існування внутрішнього «смислу» діяльності – її суттєвих орієнтирів, «завдань» або рушійних «механізмів», які існують чи поряд з нашою діяльністю та ззовні від неї, чи в її глибинах. Ці рушійні механізми діяльності нею «керують», підштовхують, позначають, «що» та «як» треба робити, допомагають перейти від однієї дії до іншої, виправити неправильні дії або взагалі їх припинити.

Конкретні зовнішні вияви регулятивів діяльності піддаються емпіричному спостереженню, та й сама людина деякою мірою їх усвідомлює. Численні регулятиви індивідуальної та групової діяльності висловлюються, позначаються, отримують найменування, оцінюються, «коректуються» у повсякденній мові. З погляду завдань філософсько-антропологічного та філософсько-культурологічного дослідження, саме мовний матеріал дає сприятливу можливість поглибити уявлення про їх сутність.

Загальна сума уявлень про те, як сфера людської діяльності набуває своїх «смислів» або втрачає їх, поняття про їх походження, засоби їх формування та змінювання постають достатньо сконцентрованими, узагальненими та систематизованими у такій мірі, щоб отримати своє узагальнююче позначення у відокремлених термінах («соціокультурна регуляція діяльності», «соціокультурні

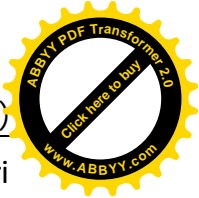
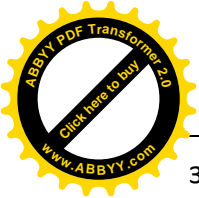

регулятиви людської діяльності»), тільки у ХХ столітті. Але поняття соціокультурного регулятиву є близьким за своїм значенням до понять «настанова», «правило», «норма», «норматив», «наказ», «зразок», «образ», «модель», «еталон», «ідея», «принцип», «ідеал» в тих їх значеннях, які використовуються під час характеристики *визначеного порядку здійснення людської діяльності*.

В етимологічному аспекті своє походження ці терміни ведуть від латинського дієслова «regulo», що має багато «управлінських» значень: «володарювати, панувати, управляти, керувати», «направляти, спрямовувати», «орієнтувати на мету», «визначати, встановлювати», а також «давати повчання, вказівки; виправляти, виховувати». Це узагальнює дієслово у свою чергу походить від ще більш давнього дієслова «rego», що означає «направляти, упорядковувати».

Поняття регуляції та регуляційних процесів у загальнокомунікативному, кібернетичному, управлінському його значенні ввів до обігу Н. Вінер. «Класичний» лексемний комплекс «регулятор», «регулювання», «регуляція» у середині ХХ ст. асоційовані творцем кібернетичної теорії з новітньою науковою парадигмою. Н. Вінер виділяє два типи регулятивних процесів, які є характерними для будь-яких систем, де здійснюється обмін механічних, енергетичних або інформаційних впливів. Один із них він називає «компенсаційним». Він побудований на протидії тієї дії, що піддається регуляції. Другий тип побудований на «управлінні за допомогою інформаційного зворотного зв'язку». Він є більш складним, тому що до його складу входять «компенсаційний» механізм, а також «модулятор» роботи цього компенсатора, що забезпечує гнучке пристосування «поведінки» системи до змінюваних умов середовища. «Система зворотного зв'язку» є більш незалежною від характеристики ефektorних впливів, її використання дає діючій системі більше свободи. Саме такий механізм регуляції забезпечує розвиток або «саморозвиток» системи, її «навчання» або «самонавчання» [1, 75–76]. За цим кібернетичним принципом діють і регулятиви людської діяльності будь-якого рівня: нейрофізіологічні, психологічні, соціокультурні. При цьому у сфері соціокультурної регуляції можливе існування і компенсаційних регулятивів у їх «чистому» вигляді (протидія зовнішній дії) як форми контрадикції (заперечення як таке, дитячий віковий негативізм тощо).

Поняття регуляції, саморегуляції, саморегульованих систем увійшли в тезаурус загальної теорії систем і концепцій системного аналізу. Разом із системними уявленнями ці поняття проникли у сферу загальнонаукового знання, набули характеру методологічних концептів. Широкою вітчизняною науковою спільнотою було засвоєно тлумачення сутності процесів регуляції і регулятивних механізмів у системах, що самоорганізуються, головним чином завдяки публікації праць Н. Вінера російською мовою («Кібернетика і суспільство», 1958, «Кібернетика, або управління і зв'язок у тварині і машині», 1958). Зростання

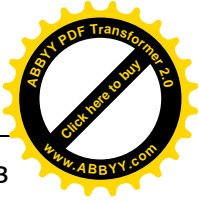
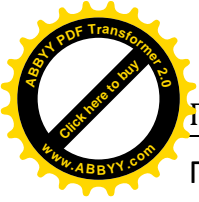
зацікавленості в ідеях кібернетики у вітчизняному науковому середовищі у 70-ті роки минулого століття обумовило те, що вживання виразів «регулювання людської діяльності», «сфера регуляції людської діяльності», «форми регуляції людської діяльності» набуло звичності.

Термін «соціокультурна регуляція» є близьким за своїм значенням до термінів «цивілізація» (у його значенні «олюднення»), «соціалізація», «окультурювання». Але якщо ці три терміни переважно позначають вплив на людину зовнішніх факторів олюднення, то уявлення про «соціокультурну регуляцію» фіксує глибинну інтеграцію зовнішніх і внутрішніх детермінантів діяльності. У своєму антропному вимірі, як складова процесу олюднення людини, процес історичного розвитку сфери соціокультурної регуляції є розвитком умінь *утворювати регулятиви, підкоряти їх дії* іншу людину та *виконувати* ті програми, що містяться в них, *накопичувати* їх в оперативній та довготривалій індивідуальній пам'яті, утворювати соціокультурні «*банки*» регулятивів (штучні засоби для їх накопичення та збереження), *зберігати* в історичній пам'яті, *навчатися* регулятивів.

Необхідною складовою процесу олюднення людини та внутрішнім двигуном історичного розвитку соціокультурної регуляції є розвиток умінь у деяких ситуаціях *непідкорятися* вже існуючим регулятивам, *доповнювати* сферу соціокультурної регуляції новими регулятивами, а також на основі вже існуючих регулятивів утворювати інтегровані регулятивні комплекси вищого рівня – *метарегулятиви*. Контррегулятивність, інноваційність, метарегулятивність повинні розглядатися як провідні атрибути людини поряд із регулятивністю.

Отже, формується *система регуляції* як сфера соціально-комунікативної та соціально-педагогічної (соціально-утворюючої, соціально-формуючої) діяльності, а також *регулятивність* як необхідний атрибут соціуму, соціальної групи та індивідуума, що забезпечує *обмеженість* їх діяльності соціокультурними смислами – доцільними алгоритмами, нормами, програмами. Зміст поняття «регулятивність» може бути розкритий за допомогою однопорядкових за обсягом понять: «керованість», «спрямованість», «організованість», які є близькими за своїми значеннями, майже синонімічними, але не тотожними.

З цього погляду надане в дисертаційному дослідженні О. В. Єгорової визначення поняття «регулятив», яке вона вважає історично «першим» у сучасному теоретичному знанні, як окремої та спеціалізованої форми мовленнєвої комунікації, особливістю якої є «напівімпліцитна або імпліцитна перформативність» або «прикре відображення оцінювання», а також «висловлювання позитивної оцінки вчинку (поведінки) адресата з намаганням отримати його позитивну емоційну реакцію» [4, 6–7] є однобічним. Із характеру емпіричних прикладів, які розглянула дослідниця, зрозуміло, що маються на увазі ті форми побудови речення, які у стилістиці та в риторичі називаються «еліпсоїдами». Еліпсоїдальні речення – це настанови, повчання, що використовуються як умовні етикетні форми у міжособистісному спілкуванні.

Проте регулятиви діяльності у широкому розумінні слова присутні не тільки в реченнях, проте, у жлдному разі не «тільки в еліпсоїдальних реченнях», а й у всіх формах комунікації. Регулятиви не є атрибутами тільки вербальної мови, а є змістовним елементом будь-якого виду мов. У кожній відокремленій комунікативній «одиниці» (знаку) містяться регулятиви. «Регуляція» – складний і багаторівневий процес забезпечення життєдіяльності складної системи, «регулятив» – один з елементів, який у межах цього процесу є конкретним засобом сприяння гомеостазису, налагодження системної рівноваги.

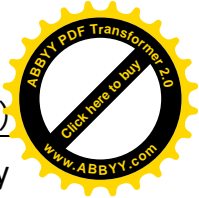
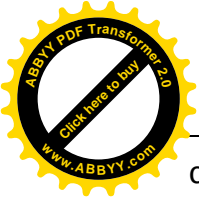
Таким чином, якщо «*регулятив діяльності*» – це окремий алгоритм, програма, свідомий чи несвідомий орієнтир не стільки цілісного процесу діяльності, скільки її умовно відокремленого *акту*, поєднаний у нероздільний комплекс із засобами її виконання, то узагальнюючий термін «*регулятиви людської діяльності*» позначає всю систему внутрішніх і зовнішніх механізмів, за допомогою яких забезпечується ефективне здійснення людської діяльності як цілісного процесу. Це складний комплекс біофізіологічних, нейрофізіологічних, нейропсихічних, а також соціокультурних засобів, що слугують тому, щоб людська діяльність обмежувалась у просторі та часі гомеостатичними алгоритмами, нормами, програмами, технологіями тощо.

Похідний термін «*соціокультурні регулятиви людської діяльності*» позначає безліч правил, обмежень, заборон та дозволів, що створюються суспільством у процесі його історичного розвитку та засвоюються людиною під час її соціалізації та окультурювання, серед яких є суто індивідуальні і загальносоціальні, усвідомлювані та неусвідомлювані; такі, що виникли стихійно, й такі, що створюються цілеспрямовано, і така ж безліч засобів комунікації, які є матеріальними *носіями* цих регулятивів.

У роботі О. В. Єгорової саме внаслідок її зосередженості на описуванні «еліпсоїдних речень» мимоволі був імпліцитно охарактеризований такий важливий атрибут регулятивів, як їх «зацикленість». Ми вважаємо, що ця ідея дійсно збагачує уявлення про сутність соціокультурних регулятивів людської діяльності. Будь-який соціокультурний регулятив як внутрішня чи зовнішня програма дії індивідуума (або соціальної групи) складається з *послідовності програм (команд) «здійснення» і «нездійснення» певних актів дії*. «Перформативність» регулятиву людської діяльності залежить саме від того, що він є утворенням процесу комунікації і водночас її засобом.

Зрозуміло, що «еліпсоїдні висловлювання», тобто нудотне повторення одного і того самого побажання, – це далеко не єдина форма існування регулятивів. У дійсному процесі суспільної життєдіяльності реальним ефектом дії соціокультурного регулятиву є безліч соціокультурних зрушень в індивідуальній та соціальній діяльності.

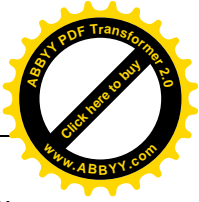
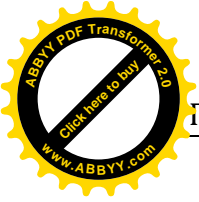
Висновки. Загальна сума уявлень про те, як сфера людської діяльності піддається «регуляції», набуває своїх «смислів» або втрачає їх, тільки у ХХ – на початку ХХІ століття постає достатньо сконцентрованою, узагальненою та

систематизованою, щоб отримати своє узагальнююче позначення у відокремлених термінах. Внутрішні смисли поняття «соціокультурні регулятиви людської діяльності» концентрують усе розмаїття соціальних і культурних за своїм походженням та змістом, внутрішніх і зовнішніх відносно акту діяльності механізмів забезпечення її ефективності, які складаються з індивідуальних і суспільних, усвідомлюваних і неусвідомлюваних, що виникають стихійно й утворені цілеспрямовано, правил, обмежень, заборон та дозволів, опрацьованих суспільством у процесі його історичного розвитку, які засвоюються людиною під час її соціалізації та окультурювання, тобто в освітньому процесі. Тому поняття регулятиву є актуальним і продуктивним під час вивчення сучасної проблематики освітнього процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винер Н. Кибернетика и управление или связь в животном и машине. [Електронний ресурс] / Винер Н. – М. : Прогресс, 1983. – 241 с. – Режим доступа: <http://galactic.org.ua/Biblio/Okibernet.htm>.
2. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора наук / Вірна Ж. П. – К., 2004. – 36 с.
3. Довгополюк В. О. Соціальна девіантність у молодіжному середовищі: передумови, різновиди та регулятиви. : автореф. дис. / Довгополюк В. О. – Одеса, 2004. – 21 с.
4. Регулятивный речевой акт в разноструктурных языках (на материале русского, английского и чувашского языков) : автореф. дис. на соискание научной степени канд. наук /Егорова О. В. – Чебоксары, 2007. – 24 с.
5. Локарева Г. В. Теоретичні та методичні засади застосування художньо-естетичної інформації у підготовці соціального педагога до професійного спілкування : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора наук / Локарева Г. В. – К., 2005. – 44 с.
6. Манько Н. Н. Теоретико-методические аспекты формирования технологической компетентности педагога : автореф. дис. канд. наук / Манько Н. Н. – Уфа, 2007. – 20 с.
7. Москвіна В. В. Ціннісно-сміслові установки як фактор регуляції індивідуального інтелекту : автореф. дис. на соискание научной степени кандидата психол. Наук : спец. 19.00.01 / Москвіна В. В. – К., 1994. – 20 с.
8. Никончук Н. О. Рефлексивно-ціннісна регуляція розвитку учбових здібностей у молодшому шкільному віці : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. наук / Никончук Н. О. – К., 2009. – 20 с.
9. Прядко Н. О. Формування психологічної готовності вчителя до регуляції взаємин між старшокласниками : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. наук / Прядко Н. О. – К., 2006. – 20 с.
10. Савиченко О. М. Ціннісно-мотиваційна регуляція розвитку спортивних здібностей у юнацькому віці : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. наук / Савиченко О. М. – Луцьк, 2009. – 20 с.
11. Сергєєва І. В. Особливості емоційної регуляції професійної діяльності вчителя в напружених ситуаціях : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. наук / Сергєєва І. В. – К., 2003. – 20 с.
12. Усік О. Ю. Регуляція навчально-пізнавальної діяльності: соціально-філософський аналіз : атореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філос. наук / Усік О. Ю. – Х., 2005. – 19 с.

РЕЗЮМЕ

А. М. Щербина. Концепция социокультурной регуляции в научных исследованиях сферы образования.

В статье решена задача обоснования перспективности использования теории социокультурной регуляции и понятия социокультурного регулятора в научных исследованиях образовательных процессов, учебной и воспитательной деятельности.

Ключевые слова: методология образовательных исследований, социокультурный регулятив, социокультурная регуляция, образование, обучение, воспитание.

SUMMARY

A. Scherbina. The concept of sociocultural regulation in research in education.

Solve the problem of justification of the perspective of sociocultural theory of regulation and the concept of sociocultural regulators in the research of educational processes, training and educational activities.

Key words: the methodology of educational research, social-cultural regulative, social-cultural regulation, education, training.

УДК 111(058)

О. Ю. Щербина-Яковлева

Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка

ИНТЕГРОВАННЫЙ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС ЯК РУШІЙНА СИЛА СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ (проблема поглиблення категоріальної бази соціально-педагогічної теорії)

У статті розглянуто проблему поглиблення методологічних уявлень сучасного соціально-педагогічного знання й уточнено уявлення про знання категорії «соціально-педагогічний» процес.

Ключові слова: соціально-педагогічний процес, система категорій соціальної педагогіки, методологія соціальної педагогіки, соціалізація, окультурювання, освіта.

Постановка проблеми. Розглянути проблему систематизації категорій соціальної педагогіки та уточнити визначення деяких із них.

Аналіз актуальних досліджень. Нариси категоріальної системи соціальної педагогіки утворюються багатьма авторами наукових досліджень та посібників: І. М. Богдановою, М. А. Галагузовою, І. Д. Зверєвою, Т. І. Зубковою, А. Й. Капською, І. А. Липським, Л. В. Мардахаєвим, А. В. Мудриком, В. А. Никитиним, Л. Є. Никитиною, В. А. Слостениним та ін.

Однак у деяких випадках спостерігається відрив прикладного рівня соціально-педагогічної думки від загальних методологічних підходів, або сприйняття соціально-педагогічної теорії у тих її формах, які утворені протягом «новітньої» доби її існування як замкненої в собі самій та самодостатньої.

Мета статті – розглянути соціально-педагогічний процес як рушійну силу соціокультурного розвитку.